

Оксана Гищенко

к. філол. н., ст. наук. сп.

Інституту української мови

НАН України

ЩО ПРОСТІШЕ, ТО СКЛАДНІШЕ

Мова – не калька: патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!» // Т. Береза, І. Зубрицька, Ю. Зелений. – Львів: 2014. – 563 с.

Минуле століття наскрізно пройнято увагою українських мовознавців до питань культури мови. Тяглість таких пошуків, практичних рекомендацій простежуємо у працях О. Б. Курило (Курс українського правопису. Підручник для шкіл і самонавчання, 1919), Ю. Ю. Шевельова (Культура мови, 1942; До джерел живого слова, 1943), М. Т. Рильського (Як парость виноградної лози, 1973), В. М. Русанівського (Культура української мови, 1990), С. Я. Єрмоленко (Нариси з української словесності (стилістика і культура мови), 1998), Б. Д. Антоненко-Давидовича (Як ми говоримо, 1991), О. А. Сербенської (Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити, 1994), С. Й. Караванського (Секрети української мови, 1994; Практичний словник синонімів української мови, Київ 1993) та ін.

Сучасність рясніє довідниками, словниками, посібниками (світ побачив не одне перевидання довідника О. Д. Пономаріва Культура слова: Мовностилістичні поради), мовними порадами філологів на сторінках періодики (напр., у виданнях Інституту української мови «Культура слова», «Українська мова» тощо), на радіо, телебаченні, в інтернеті, як-от, ресурс «Форум Словник.нет» [4] (щоправда, не завжди є можливість визначити власника ресурсу й автора мовностилістичних порад у мережі, а отже,

вагомість, авторитетність поради). «Говорити українською – це модно»: практичні поради тим, хто хоче вивчити українську мову з посиланнями на корисні джерела дають на сайті fakty.ictv.ua, а FB-спільнота та VK з удосконалення української мови пропонують безкоштовні курси з поліпшення мови.

Такі інформаційні заходи, спрямовані на усунення спотворень української літературної мови на всіх рівнях – лексичному, фразеологічному, граматичному тощо – у будь-якій галузі спілкування, дедалі частіше покликаються на досвід призабутої, репресованої лексикографії, до прикладу – на словники питомої української лексики 20–30 років ХХ століття [2; 3].

Актуальність і запитуваність таких навчально-довідкових праць не спадає. І досі, як і багато десятиліть тому, українське живе мовлення потерпає від засилля чужизмів, кальок (як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях), від порушень норм літературного словотворення й слововживання, від невинного, а подеколи й злочинного відтинання від питомих джерел. Ще й досі ми чуємо класичні порушення мовних норм, з якими боролися не одне десятиліття: *приймати участь, кращій фільм, розглянемо наступні питання, відповідно наказу, шановний Іван Іванович, приснився кошмар, чим більше, тим краще, розмовляти на українській мові, перекласти на українську, місцезнаходження* тощо, тощо...

Саме тому поява словника «Мова — не калька», презентація якого відбулася 16 вересня 2014 року в Києві, – закономірна, актуальна й багатонадійна подія. Це одна з низки лексикографічних праць «Авторської кухні словників» Тараса Берези [5], виконана у співавторстві з Іриною Зубрицькою та Юрієм Зеленим.

Шанувальники українського слова вже послуговуються такими виданнями авторської серії «Інноваційні словники» Т. Берези, як «Швидка перекладацька допомога» (2007), «Перший українсько-англійський англо-

український словник народної мудрості «Так кажуть» (2010) та ін., а також словником новотворів Юрка Зеленого [6].

Тож рецензована праця – не перший лексикографічний доробок авторів, спрямований на «утвердження питомих українських відповідників до кальок і чужомовних запозик», на донесення української мови «в усій її розмаїтості .. до найширших верств суспільства .. всіма можливими способами» [1: 7–9].

Погляньмо на форму й зміст макроструктури й мікроструктури словника, на їхню внутрішню суголосність (відповідність змісту й структури словника його концепції та призначенню) та практичність «назовні» – доцільність, здатність вирішувати задекларовані в концепції завдання.

Отже, макроструктуру праці «Мова – не калька» становлять власне словник (у зручній електронній формі з можливістю швидкого пошуку) та звуковий додаток – тематична платівка з мовознавчими аудіоматеріалами 2012–2014 рр., записана на радіо FM «Галичина».

Словник має традиційні макроструктурні елементи: анотація; невелика передмова «Таки не калька...»; словниковий блок «Патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!» (20 тисяч пар словникових одиниць); джерела; зауваги; довідкова інформація.

Як зазначено в *анотації* та *передмові*, основне призначення словника: навівши питомі українські слова та вислови як відповідники до кальок і чужомовних запозик, збагатити мову користувача, підняти «на дусі знову й знову плекати рідне слово й крізь нього внутрішньо осмислювати себе частиною великого народу» [1: 8].

Адресовано словник найширшому колу шанувальників української мови – від учня до вченого, від учителя до письменника [1: 7].

Особливості побудови словника зазначено в *заувагах*, що містяться наприкінці праці (хоча було б доцільніше, на нашу думку, викласти їх у передмові, щоб зорієнтувати користувача одразу). У них відбито настанову:

якомога простіша форма донесення інформації до найширшого кола користувачів. Уважаємо доречним намагання авторів не зробити словник «балакучим», де надмірне структурування й нагромадження інформації заступає мовну форму, ускладнює сприйняття й суттєво звужує коло адресатів. Самі ж зауваги, що засягають третину сторінки, так само створено за принципом «що простіше й стисліше, то ліпше».

Такий концептуальний підхід – щонайпростіше для щонайширшого кола – автори втілюють в основному блоці, де: а) зручне алфавітне розміщення словникових одиниць; б) мікроструктуру – будову словникової статті – становлять два поля: праве *так кажуть...* і ліве *а ми радимо так...* Отже, інформацію читачеві подано просто й наочно у вигляді двох стовпців:

так кажуть...	а ми радимо так...
А що як	Ану ж
Капризувати	Витребенькувати; шукати кістки в молоці
Кинутися з усіх ніг	Кинутися щодуху (що є духу, скільки духу, що духу в тілі, чимдуж, на всі заставки, на всю витягу, прожогом)
Класний шанс	Слушна нагода
Класти клеймо на кого	Таврувати кого; неславити кого; ганьбити (ганьбувати) кого; плямувати (плямити) кого
Янтар	Бурштин
Якість гарантується	Якість гарантуємо (гарантовано)
Юнак, тінейджер	Підліток

Довідкова інформація як макроструктурний елемент – це головню нелінгвістичні дані: відомості про авторів словника, про видання «Авторської кухні словників», епіграфи, світлини, вислови про мову, мовну політику тощо; подеколи – це мовні поради як ілюстрації. Такі вкраплини збагачують ерудицію користувача, привертають увагу до мовних проблем, розвивають естетичний смак, зацікавлюють: «Бринить, співає наша мова, чарує, тішить і п’янить (Олександр Олесь)» [1: 541], «Словник – це світ, розташований за абеткою (Анатоль Франс)» [1: 554]. Деякі цитати містять

посилання на додаткову інформацію (це тексти законів, публіцистичні дописи тощо), подеколи спрямовують до лінгвістичних джерел, напр., до словників питомої української мови 20–30 років ХХ століття [1: 555].

Довідка як елемент мікроструктури – це нерегулярні лінгвістичні відомості про те чи те слово, вислів: спосіб творення, вживання, наголошування, походження, значення тощо. Такі дані оформлено у виносках до певних одиниць у різний спосіб: а) наведення тексту з посиланням на джерело, в основному це довідки щодо новотворів чи актуалізованих слів, обґрунтованих Ю. Зеленим – *зголошення, розважайлівка* (такий собі словник у словнику) [6], щодо значень і походження фразеологізмів у книжці «Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування» (2012) [1] тощо; б) тільки посилання на певний інтернет-ресурс, як-от відеоуроки з українським мовознавцем А. Васяновичем, напр., *Запам'ятаймо: «Правильний наголос»*; відео «Словника СловОпису», напр., *Радимо переглянути: Словник «Словопис» «Гаплик»*.

Збільшення як обсягу інформації, так і каналів її передавання (відео й аудіо) увиразнюють матеріал, сприяють формуванню асоціативних зв'язків, а отже, й швидшому засвоєнню.

Джерела словника містять 30 позицій. Це як колективні академічні, так і авторські словники: перекладні й тлумачні, синонімічні й антонімічні, це довідкові видання: мовностилістичні поради, збірки статей, висловів про мову, публіцистичні й історичні розвідки тощо. Авторитетність джерел засвідчує глибину, достовірність, багатство й різноманітність мовного матеріалу, запропонованого авторами в словникові. Суттєвих застережень щодо джерельної бази немає, хіба що дивує наявність єдиного з-поміж загальномовних словників регіонально зорієнтованого «Словник волинських фразеологізмів» (2013) [1].

Висловимо пропозиції, остороги й сумніви щодо нормативного, стилістичного, структурного, системного аспектів цієї безумовно актуальної праці.

1. Нормативний складник.

Як ми зазначали, важливим є суголосність змісту й структури словника задекларованим концепції й завданням. Автори протиставляють *суржик, чужомовні запозики, звичний (буденний) словниковий запас, найпроблемніші слова та вислови* таким поняттям і явищам, як *краса і велич мови, самобутні українські слова та вислови, гарна мова, питома в мові* (принцип мовного пуризму зараз не беремо за предмет дискусії). Такими вербалізованими опозиціями (в анотації й передмові) у читача сформовано чіткий алгоритм сприйняття мовного матеріалу словника: *неправильно, некрасиво, небажано, неприйнятно – правильно, красиво, бажано, рекомендовано*, що зреалізовано у двох стовпцях: «Так кажуть» – «А ми радимо так...»

І хоча автори справедливо наголошують у заувагах: «розміщуючи слова та вислови у стовпець «Так кажуть», ми жодним чином не відкидаємо ті з них, які гаразд уживаються в українській мові (отож, у багатьох випадках, слова та вислови в обох стовпцях подаємо як близькослови)... У стовпці «А ми радимо так...» ми доносимо призабуті, затерті й репресовані совами слова та вислови, що є питомими для української мови» [1: 560], цим вони убезпечили своє сумління, але не право користувача на вибір.

Так, у лівому стовпці неприпустимо розмито категорії *помилково / правильно* (причому норма загальноприйнята не завжди збігається з пуристичною авторською нормою); у правому ж стовпці змішано категорії *правильно / рекомендовано / питомий варіант / стилістичний варіант / семантичний варіант / структурний варіант*. Словник запропонував читачеві самому вирішувати, де ставити кому в дилемі: «Вживати не можна ігнорувати» (цитуюмо суцільний фрагмент зі с. 10 рецензованої праці):

так кажуть...	а ми радимо так...
Абзац	Відступ; новий рядок
Аби не зглазити	Коли б не зурочити (не врікти)
Аби не так!	Аж ніяк! Де там!
Абітурієнт	Випускник школи
Або пан, або пропав	Або рибку з'їсти, або на дно сісти
Абонент	Користувач; передплатник
Абонентський ящик	Абонентська скринька
Абориген	Корінний житель; тубілець; туземець; місцевий; тутешній
Абракадабра	Чортибатька-що
Абревіатура	Скорочення
Абсолютна більшість	Цілковита більшість
Абсолютний	Повний; цілковитий; безумовний; довершений; необмежений
Абсолютно (зовсім) нічого	Ні цурочки

Так, до пасивного словника недосвідченого чи некритичного читача (а то й у безвість) відійдуть слова й вислови *абзац* (напр., у значенні «частина тексту» можна було навести слово *уступ*, тоді правий стовпець містив би вичерпну інформацію про питомі відповідники до запозиченого слова, а не часткову, що стосується значення «відступ на початку рядка»), *або пан, або пропав*, а також наведені далі *ідея, ідол, іній, знати як своїх п'ять пальців, знатного роду, аж іскри з очей посипалися* тощо.

Чи зможе користувач, який щойно взявся до вивчення мови або прагне вдосконалити її, визначити без додаткової літератури нормативну вагу одиниць із лівого стовпчика *так кажуть...: без користі, безнадія, безталанний, бити чолом, бігло читати, даремно, дуже бідний, дощ зарядився на цілий тиждень, життя йде своїм чередом, жовтуха, з опаскою, з розуму зійти, за великим поженешся – мале втратиш, карлик, капризна дитина, кричати, комір тисне, косо дивитися, котрий раз, трагедія, ущелина, учити уму-розуму, фари, фартух, флора й фауна* тощо?

2. Стилiстичний складник.

На нашу думку, небезпечно подавати без жодних стилістичних обмежень, рекомендацій такі, напр., відповідники, як:

так кажуть...	а ми радимо так...
Абсолютно (зовсім) нічого	Ні цурочки
Абракадабра	Чортибатька-щю
Абсурд, нонсенс	Безглуздя; нісенітниця, нісенітність; несусвітність, безглуздість; неподобність; недоладність; на вербі груші; сон рябої кобили; таке, що й купи не держиться.
Авантюрист; аферист	Пройдисвіт; дурисвіт; шахрай; ошуканець; ризикант; відчайдух; урвиголова; шукач пригод; знайдібіда
Авторитет	Цар і Бог
Зберігати мовчання	Уперто мовчати; справляти мовчанку
Зберігати оптимізм	Ударити лихом об землю

Це позбавляє читача можливості дібрати найдоречніший у певних умовах спілкування відповідник, наражає на прикрі стилістичні (подеколи й смислові) помилки надзвичайно різномастим, стилістично строкатим складом лексичних, фразеологічних одиниць.

До речі, корисно було б паспортизувати відповідники, щоб читач дізнався, окрім стилістичних відтінків, про статус одиниць у сучасній мові – *загальноживані / призабуті / актуалізовані / новостворені*, – та про джерела цих одиниць (як ми зазначили, у списку літератури є словник волинських фразеологізмів, тобто до відповідників залучено й не відмічено одиниці регіонально обмеженої мови). Натомість посилання на авторський словник Ю.Зеленого щодо таких слів, як *мітник, літунець, раптівка, згорток, стискач, швидкотік* та ін. відкрито подає читачеві інформацію про підстави їхнього створення чи відродження, і хоча про деякі з новотворів можна й дискутувати, читач сам складає думку про доцільність їхнього залучення до власного лексикону.

3. Добір реєстрових одиниць та відповідників.

Коли автори головню наводять питомі відповідники запозиченим словам, чому в лівому стовпці не згадано, напр., слово *абстрактний* – це *загальний, уможядний* тощо. Коли наведено аж п'ять синонімів до слова *абориген*, чому до *адвокат* дано лише один – *захисник*, а можна ж іще, навести такі одиниці, як *оборонець, оборонник, речник* із відповідними

стилістичними ремарками (Словник синонімів української мови: у 2 т., 2001). Коли за реєстрову одиницю взято мовну одиницю (слово, словоформу, словосполучення, речення), чому подибуємо в лівому стовпці непоодинокі описи понять та їхнє словесне позначення, напр.: *застереження від чогось небажаного – не каркай як ворона* [1: 184]. Коли є опозиція *абонент – користувач, передплатник*, то чому одразу ж до вислову *абонентський ящик* подано *абонентська скринька* [1: 10], а не *користувацька скринька*?

4. Структурні та кількісні риси реєстрових одиниць та відповідників.

Подеколи в межах однієї словникової статті реєстрових одиниць більше, ніж відповідників: *засмучений, пригнічений, сильно засмучений – убитий (прибитий) горем* [1: 184]. До речі, останній відповідник *убитий горем* подано далі як реєстрова одиниця з відповідником *пригнічений горем* [1: 501], а в реєстрі одна за одною йдуть як самостійні одиниці: *засмучений, невеселий та засмучений, пригнічений, сильно засмучений* [1: 184].

Річ не в тому, що до слова як відповідник подано фразеологізм чи навпаки, а в тому, що це зроблено непослідовно, з невиправданими повторюваннями.

До логічно наведених прийменниково-іменникових конструкцій на літеру «В» на зразок *в Київ – до Києва, в останні дні – останніми днями* та ін. не мають жодного стосунку такі вислови, як *в одній сорочці – у самій сорочці, в одному платті – у самій сукні* [1: 49], адже тут бачимо порушення конкретних лексичних норм, а не синтаксичної норми, пов'язаної з калькуванням висловів з прийменником *в*. Отже, випадки помилкового вживання слова *один* варто було б подавати на букву «О» з відповідними варіантами граматичних конструкцій. Так само: *автобус по замовленню – автобус на замовлення* [1: 11]. У чому сенс наведення нормативного відповідника до слова *ящик* саме в словосполученні *абонентський ящик* у розділі на літеру «А» [1: 10], адже є ще *ящик поштовий, ящик Пандори*, подані на літеру «Я» [1: 557]?

Отож, розібратися в цьому багатющому, але неструктурованому матеріалі для збагачення власної мови може або користувач зі значним мовним (і мовознавчим) досвідом, або самі автори в доопрацьованому перевиданні цього словника.

Нам видається, що все-таки не обійтися без тематичного чи лінгвістичного (окрім наявного абеткового) структурування основного блоку словника, перегляду реєстру та відповідників з погляду норми, уведення стилістичних, обмежувальних ремарок, доповнення такої макроструктурної одиниці, як *зауваги*, описом структури словника та порадами з користування, упорядкування, уніфікації й поглиблення довідкової лінгвістичної інформації (зокрема наголошування), подавши її не явно, термінологічно перевантаживши текст, а приховано – просторовим розміщенням, графічним маркуванням тексту тощо. Бо словник за задумом потрібний, цікавий, пізнавальний, спонукає до роздумів, адже «те, що ми не знаємо про існування питомих українських слів та висловів у рідній мові, ще не означає, що їх у ній немає» [1: 5].

Тож – що простіше, то складніше.

Джерела

1. Береза Т., Зубрицька І., Зелений Ю. Мова – не калька: патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!». – Львів, 2014. – 563 с.
2. Інститут енциклопедичних досліджень [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/vudani_slovnuku.php.
3. Російсько-українські словники [Електронний ресурс] // Режим доступу: r2u.org.ua.
4. Словник.нет [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://forum.slovnuk.ua/index.php?showforum=12>.

5. Територія словників [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://www.uk-ua.facebook.com/DictionaryZone>.
6. Словник. Юрко Зелений [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://www.zelenyj.biz/dictionary>.